

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

I. В. ТАТЬЯНЧИКОВА

На сучасному етапі функціонування суспільства суттєво загострюється проблема підготовки осіб із психофізичними порушеннями до самостійного життя, що потребує від них уміння адекватно розв'язувати життєві проблеми, адаптуватися до нових умов, які визначаються життям і конкретними обставинами, успішно інтегруватися в різні сфери життєдіяльності. Саме тому на перший план виходить психолого-педагогічна проблема забезпечення соціалізації дитини та формування її особистості в спеціальних закладах освіти, у тому числі й з інклюзивною формою навчання. Ця проблема набуває особливої актуальності відносно таких дітей, оскільки вони не у змозі самостійно засвоїти широкий спектр соціальних, суспільних та інших форм життя. Варто зазначити, що на сьогодні обґрунтування напрямів забезпечення соціалізації та впровадження інклюзії – два важливих наукових і практичних завдання, які відображено й у новій Концепції спеціальної освіти.

Соціалізація є необхідною умовою розвитку людини, становлення в неї особистісних якостей у процесі засвоєння суспільного досвіду і активного відтворення нею суспільних відносин. Вона передбачає проходження дитиною в спеціальному (інклюзивному) навчальному закладі певних стадій: адаптації, на якій відбувається пристосування дитини до існування в соціумі, відповідно до його норм і вимог; індивідуалізації, на якій відбувається усвідомлення дитиною своїх можливостей: розумових, фізичних, здатності до навчання, праці та ін. у критичному ставленні до суспільних норм поведінки; інтеграції, на якій дитина намагається знайти своє місце в суспільстві, „влитися” у нього, пропонуючи використання своїх особистісних якостей та можливостей; ранньої трудової стадії, на якій забезпечується професійне становлення дитини на основі здійснення трудової підготовки в умовах школи.

Проблема соціалізації дітей із психофізичними порушеннями розглядається в дослідженнях Л. Аксьонової, Ю. Бистрової, О. Глоби, Т. Жулковської, В. Засенка, А. Капської, Н. Коломінського, А. Колупасової, Н. Кравець, В. Липи, М. Лукашевича, І. Матющенко, Ж. Намазбаєвої, В. Синьова, Є. Синьової, І. Татьянчикової, О. Хохліної, Л. Шипіциної та ін., які свідчать про суттєві труднощі забезпечення цього процесу як у спеціальних навчальних закладах, так і в закладах з інклюзивною формою навчання.

На сьогодні відсутні системні, комплексні дослідження забезпечення соціалізації цієї категорії дітей в інклюзивному освітньому середовищі, виходячи з психологічного змісту, суті кожної з її стадій. Також обмаль відповідних організаційно-методичних рекомендацій щодо реалізації цього процесу, повноти його педагогічного забезпечення. На це вказує й сучасна педагогічна практика в закладах освіти: робота в школах здійснюється переважно в напрямі підвищення ефективності адаптації дітей із психофізичними порушеннями до змінних умов життєдіяльності (соціальної, трудової, соціально-психологічної). Утім, цього недостатньо з точки зору становлення особистості дитини, враховуючи зовнішні (соціалізацію) і внутрішні (індивідуалізацію) детермінанти, оскільки повнота процесу соціалізації та досягнення її результатів можливі саме в процесі особистісного зростання дитини на основі забезпечення індивідуалізації та інтеграції, тобто коли вона здатна усвідомити і розпізнати в собі свої можливості, які варто розвивати, на які потрібно спиратися і максимально використовувати в колективі однолітків та подальшому своєму розвитку, становленні в умовах соціального оточення, у тому числі й шкільного. Усе це зумовило розгляд зазначеної проблеми в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Мета статті – обґрунтувати концепцію, спрямовану на підвищення ефективності соціалізації дитини з психофізичними порушеннями на основі визначення психолого-педагогічних засад розроблення та практичної реалізації педагогічної системи її забезпечення, виходячи з суті всіх стадій соціалізації, предмета та ефектів спеціального корекційно-розвивального впливу, особливостей розвитку учнів.

За основу концепції безперервної освіти в умовах інклюзії було взято наступні положення: соціалізація є необхідною умовою перетворення суспільного досвіду в особистий, особистісного зростання підрастаючого покоління, його підготовки до самостійної життєдіяльності в соціумі; підвищення ефективності соціалізації учнів із психофізичними порушеннями в інклюзивному освітньому середовищі можливе на основі забезпечення повноти цього процесу з урахуванням:

- 1) суті можливих під час навчання дитини у школі основних стадій соціалізації – адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудової стадії;
- 2) центрального предмета корекційно-розвивального впливу на кожній з них та відповідних розвивальних ефектів;
- 3) особливостей розвитку дітей на зазначених стадіях соціалізації.

Забезпечення процесу соціалізації учнів передбачає:

- на стадії адаптації – формування в них адаптаційних можливостей, долання проявів дезадаптованості на фізіологічному, психологічному, соціальному та соціально-психологічному рівнях;

- на стадії індивідуалізації – виявлення позитивних особливостей розвитку дитини, їх усвідомлювання нею на основі формування адекватної самооцінки з метою використання в різних сферах життєдіяльності;

- на стадії інтеграції – забезпечення можливості самореалізації учня на основі розвитку та використання своїх позитивних властивостей у різних сферах життєдіяльності;

- на ранній трудовій стадії – використання виявлених позитивних індивідуальних властивостей у процесі професійно-трудової підготовки, яка здійснюється в умовах спеціального навчального закладу.

У процесі засвоєння дитиною суспільного досвіду, перетворення його в індивідуальний, відбувається становлення певних особистісних властивостей, відповідних кожній стадії соціалізації, а саме:

- на стадії адаптації: формування знань про соціальні норми і цінності, засвоєння норм і правил соціальної поведінки і спілкування; послаблення або усунення тривожності та агресивності;

- на стадії індивідуалізації: формування самосвідомості та адекватної самооцінки, оцінка дитиною своїх власних можливостей, позитивних якостей, їхнім розвиток в особистісному, у тому числі професійному зростанні;

- на стадії інтеграції – максимально можливе використання дитиною своїх можливостей в суспільному просторі (колективі однолітків), їхній розвиток; виконання учнями різноманітних соціальних ролей із урахуванням своїх особливостей; формування соціально-психологічних якостей, необхідних для функціонування в соціальній групі;

- на трудовій стадії (шкільної трудової підготовки): орієнтування дитини щодо майбутньої професії, розвиток дитиною своїх особистісних можливостей для професійного самовизначення і самореалізації.

Повнота соціалізації в інклюзивному навчальному закладі забезпечується науково обґрунтованою системою адекватних педагогічних впливів на дитину на кожній стадії соціалізації засобами змісту, методики та організаційних форм, визначених відповідно до предмета, цілі та очікуваних результатів на всіх стадіях соціалізації загалом з метою формування особистості дитини в умовах дії основних детермінант її становлення (зовнішніх та внутрішніх). Забезпечення соціалізації передбачає максимальний акцент на особистісне зростання дитини з урахуванням положень особистісного підходу (теоретико-методологічний підхід), принципів гуманістичної психології, використання доцентрованої (на стадії адаптації та індивідуалізації) і відцентрованої (на стадії інтеграції та трудовій) тенденцій (В. Рибалка).

Змістовий компонент педагогічної роботи представлено за допомогою модулів, які обумовлені напрямами роботи на кожній стадії соціалізації, відповідно до предмета корекційно-розвивального впливу, мети та завдань. Так, на стадії адаптації визначено 5 модулів: „Я і школа”, „Правила поведінки”, „Правила успішного спілкування”, „Як побороти тривожність”, „Попередження конфліктів (як позбутися агресивності)”; на стадії індивідуалізації – 3 модулі: „Який я є”, „Мої сильні або слабкі сторони”, „Професії, яких навчають у школі”; на стадії інтеграції – 2 модулі: „Як зробити для себе вільний час цікавим і корисним”, „Опануємо соціальні ролі”; на стадії ранньої трудової підготовки – 3 модулі: „Світ професій: профорієнтаційна робота”, „Як правильно визначити професію”, „Мої перші професійні досягнення”.

Здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів відбувається на спеціальних заняттях переважно у фронтальній та груповій формі. Значну увагу приділено також індивідуальній роботі зі школярами.

Необхідно зазначити, що педагогічні ефекти (знання, вміння, навички) є невід’ємною основою соціалізації дитини. Утім, перевага надається показникам корекційно-розвивального впливу, передусім – сформованості в учнів із психофізичними порушеннями самосвідомості, усвідомленості ними своїх можливостей, позитивних особистісних якостей, необхідних для самостійної життєдіяльності в різних сферах: трудовій, професійній, побутовій тощо, спіранні на них та використанні в подальшому особистісному та трудовому зростанні.

Розв’язання проблеми пов’язується з визначенням провідної ролі корекційно-розвивальної роботи в школі, як відносно самостійної ланки педагогічного процесу; складової системи спеціальної освіти як цілісного педагогічного процесу в інклюзивному навчальному закладі. Сутність корекційно-розвивальної роботи розкривається на основі її розгляду як системи в єдності основних системоутворюючих компонентів (В. Баудіш, М. Каган, В. Синьов, Б. Тупоногов та ін.). Водночас система вивчається у взаємозв’язках з відповідною метасистемою (тобто зовнішньою), в яку вона вписана і в якій функціонує (М. Каган): це „система загальної освіти” або „педагогічна система” і „система спеціальної (корекційної) освіти”. Щодо них вона є підсистемою. Для визначення сутності корекційної роботи у школі необхідно розглядати її з усіма основними компонентами системи освіти й лише після цього аналізувати внутрішні структури підсистеми та їх змістовно-педагогічну роль (Б. Тупоногов). Розгляд корекційної роботи як підсистеми загальної освіти, дає змогу відобразити в ній усі найважливіші закони педагогіки, принципи навчання й виховання та охопити в цілісному вигляді її мету, зміст, методи, форми і результати (В. Синьов). Підхід до корекційної роботи, як відносно самостійної педагогічної системи, дає можливість з’ясувати особливості реалізації в ній загальних принципів навчання і виховання, побудови всіх її складових ланок та визначити свої специфічні закономірності функціонування. Корекцію розглядаємо як основу, органічний стрижень усієї навчально-виховної роботи в інклюзивному навчальному закладі: без цілеспрямованого подолання чи послаблення недоліків розвитку знижується ефективність навчання і виховання дітей. Таке співвідношення всіх компонентів педагогічного процесу реалізується як принцип єдності навчання, виховання і корекції завдяки тому, що всі його вирішальні моменти містять корекційне завдання, як інтегруючу складову, тобто корекційна робота є системоутворюючим фактором щодо єдності освітнього процесу в школі. Разом із тим враховуємо, що виді-

лення складових частин спеціальної освіти (навчання, виховання, корекція) можливе лише за умови абстрагування функцій кожної з них для осмислення, організації, цілеспрямованої роботи (О. Хохліна).

Також виходимо з того, що корекційно-розвивальна робота в інклюзивному навчальному закладі на кожній із зазначених стадій соціалізації повинна спрямовуватися на максимальне можливе соціальне зростання дитини у засвоєнні нею суспільного досвіду, формуванні способів дій в умовах свідомої цілеспрямованої діяльності (Л. Виготський, Т. Власова, Г. Дульнев, І. Єременко, М. Земцова, І. Моргуліс, Б. Пінський, В. Синьов, О. Хохліна, М. Ярмаченко та ін.). Спираючись на це, соціальний розвиток дитини передбачає становлення її як суб'єкта діяльності, здатного до свідомого здійснення та регуляції.

Отже, забезпечення соціалізації учнів із психофізичними порушеннями в умовах інклюзивного навчального закладу можливе на основі використання спеціально розробленої системи корекційно-виховної роботи, яка передбачає спеціальну побудову всіх ланок педагогічного процесу, визначення організаційних форм, змісту і методики, відповідних цілі формування в учнів властивостей, визначених головними на кожній зі стадій соціалізації та показникам ефективності корекційно-розвивального впливу, спрямованого на розвиток особистості, набуття нею соціальних якостей.

Упровадження цієї програми в освітній процес загальноосвітньої школи з інклюзивною формою навчання доводить її ефективність і дає підстави розставити пріоритетні акценти щодо оптимізації соціалізації учнів із психофізичними порушеннями:

- створення в інклюзивному освітньому середовищі умов для соціального зростання дитини, її розвитку в процесі соціалізації відповідно до науково-обґрунтованих підходів педагогічного впливу на дітей із зазначеною метою;

- розгляд соціалізації учнів як найважливішого завдання школи, провідного напрямку корекційно-виховної роботи, яка здійснюється в умовах спеціальної організації педагогічного процесу – його змісту, методики, організаційних форм;

- етапність, послідовність, безперервність, систематичність та комплексність забезпечення соціалізації учнів;

- забезпечення соціалізації в контексті формування особистості дитини на основі виявлення і розвитку її можливостей (задатків, нахилів, здібностей), індивідуально-психологічних особливостей (насамперед позитивних якостей);

- удосконалення організації професійно-трудової підготовки учнів на основі підвищення ефективності профорієнтаційної роботи в школі та проходження професійно-трудової практики на виробництві;

- залучення батьків до узгоджених із педагогами дій щодо цілеспрямованої соціалізації своїх дітей.

Доцільні напрями подальших розробок полягають у вивченні питань соціалізації випускників із психофізичними порушеннями після закінчення ними інклюзивного навчального закладу; розробленні нових концептуальних положень щодо оптимізації підготовки осіб цієї категорії до самостійного життя в сучасному суспільстві з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку країни; залученні світового досвіду впровадження інклюзивного навчання; окресленні передових педагогічних технологій (у тому числі й інформаційних) інклюзивного навчання.

Список використаних джерел:

1. Алехина С. В. Принципы инклюзии в контексте развития современного образования. *Психологическая наука и образование*. 2014. № 1. С. 5–16.
2. Глоба О. П. Регіональне реабілітаційне середовище як фактор соціалізації дітей і молоді з обмеженими психофізичними можливостями : монографія. Краматорськ : ДДМА, 2011. 348 с.
3. Глоба О. П. Про національну систему надання корекційно-реабілітаційних послуг в Україні. *Інклюзивна освіта: досвід і перспективи* : монографія. Вінниця: ТОВ „Нілан-ЛТД”, 2016. С. 76–88.
4. Засенко В. В., Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами : пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 3. С. 20–29.
5. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія / Інститут проблем виховання АПН України. Київ : Фенікс, 2009. 416 с.
6. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські обриси. Київ : Наук. думка, 2000. 205 с.
7. Столяренко Л. Д. Основы психологии. изд. 3-е, перераб. и доп. Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. 704 с.
8. Татьяначикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : монографія. Слов'янськ : Видавництво Б. І. Маторіна, 2015. 381 с.
9. Татьяначикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку : теорія, досвід, технології : монографія. Слов'янськ : Видавництво Б. І. Маторіна, 2017. 457 с.